

DARIUSZ GZYRA

 <https://orcid.org/0000-0003-4659-3262>

Dlaczego fleksiweganizm?
[Recenzja książki Petera Singera
Why Vegan? Eating Ethically
New York–London:
Liveright Publishing Corporation, 2020]

Zapowiedź publikacji książki *Why Vegan? Eating Ethically* Petera Singera wzbudziła moje wielkie zainteresowanie. Nie dlatego, że odczuwam niedostatek takich książek o weganizmie, które nie byłyby książkami kucharskimi i poradnikami dla początkujących. Przeciwnie, anglojęzycznych pozycji w pogłębiony i naukowy sposób opisujących różne aspekty weganizmu jest niemało. Wyczekiwałem książki Singera, ponieważ ciekaw byłem ewolucji jego myśli dotyczącej etycznych relacji człowieka i innych zwierząt. Śledząc dotychczasowe wypowiedzi tego autora poświęcone tematyce weganizmu, czułem niedosyt. Nie tylko były stosunkowo skąpe, lecz także zawierały kontrowersyjne stwierdzenia. Ciekawość połączona była więc z nadzieją. Nie miałem informacji o tym, w jaki sposób książka jest zaplanowana, wyobraziłem ją sobie więc jako następny krok, coś więcej niż podsumowanie dotychczasowych poglądów – uzupełnienie ich, pogłębienie i wzbogacenie. Tytuł wydawał się obiecywać korektę dotychczas głoszonych opinii i rozszerzoną argumentację na rzecz przyjęcia z powodów etycznych postawy wegańskiej. Wyczekiwałem przełomu i wyczuwałem jego zapowiedź.

Z kilku ważnych powodów był już najwyższy czas na taką publikację. W ostatnich latach weganizm stał się bardziej popularny, a jego praktykowanie, przynajmniej w rozwiniętych krajach Zachodu, znacznie wygodniejsze. Singer miałby więc już dziś dodatkowe alibi, aby otwarcie i śmiało pisać o weganizmie. W końcu, jak

czytamy we wstępie, cel w postaci wegańskiego świata „przeniósł się z domeny fantazji do możliwej przyszłości”¹. Ktoś mógłby zauważyć, że czego jak czego, ale śmiałości w formułowaniu myśli autorowi nie brakuje. Rzeczywiście, nie tylko takowe formułował, lecz także ułatwiał innym ich artykulację, czego najlepszym przykładem jest wkład Singera w utworzenie czasopisma „Journal of Controversial Ideas”². Skoro więc został nazwany „niebezpiecznym filozofem”³, pewnie bez problemu dałoby się go nazwać filozofem śmiałym, wciąż jednak raczej nie w kontekście weganizmu. Poza tym Singer od dawna nie wydał książki poświęconej – jeśli nie w całości, to chociaż głównie – relacjom człowieka i innych zwierząt oraz etycznym praktykom żywienia w kontekście tych relacji. Ostatnia o tym charakterze, rozczarowująca *The Ethics of What We Eat: Why Our Food Choices Matter*⁴, napisana przez Singera wspólnie z Jimem Masonem, wydana została w roku 2006. Przyszło mi do głowy, że być może Singer chce swoją wczesną (i najbardziej znaną) książkę, a więc *Wyzwolenie zwierząt*, oraz właśnie – będącą rodzajem testamentu i świadectwem rozwoju myśli – *Why Vegan?* uczynić rodzajem klamry. Jak widać, moje oczekiwania były duże.

Książka *Why Vegan? Eating Ethically* miała premierę we wrześniu 2020 roku. W Wielkiej Brytanii wydana została przez Penguin Random House UK. Miesiąc później ukazała się w Stanach Zjednoczonych, amerykański wydawca to Liveright Publishing Corporation, należący do znanego niezależnego wydawnictwa W.W. Norton & Company. Książka liczy zaledwie około stu stron, co było pierwszym rozczarowaniem. Format tłumaczyć można faktem, że Singer został poproszony o napisanie książki mieszczącej się w założeniach jednej z klasycznych serii wydawnictwa: Penguin Great Ideas. Gromadzi ona niewielkie objętościowo pozycje, dobierane jednak niezwykle starannie, co sprawia, że publikacja w ramach serii ma prestiżowy charakter. W szóstej odsłonie tej serii, oprócz Singera, znajdujemy publikacje takich autorów i autorek, jak Piotr Kropotkin, Hannah Arendt, Fryderyk Nietzsche, Simone Weil, Martin Luther King Jr. i John Berger, żeby wymienić tylko kilkoro. Ideą serii jest przybliżenie tekstów, które okazały się wpływowe, inspirujące i prowokujące, będących głosem pionierów, radykałów i wizjonerów.

¹ Peter Singer, *Why Vegan? Eating Ethically* (New York–London: Liveright Publishing Corporation, 2020), mobi. Jeżeli nie podano inaczej, przekład fragmentów – D.G.

² Czasopismo powstało w kwietniu 2021 roku, a oprócz Singera jego twórcami są Francesca Minerva i Jeff McMahan. Jak czytamy na stronie powitalnej czasopisma, oferuje ono forum do dyskusji na tematy, które są powszechnie uważane za kontrowersyjne, a więc mogą być postrzegane przez wielu ludzi jako moralnie, społecznie lub ideologicznie niewłaściwe lub obraźliwe. <https://journalofcontroversialideas.org/> (dostęp: 5.05.2022).

³ Michael Specter, „The Dangerous Philosopher”, *The New Yorker*, August 29, 1999, <https://www.newyorker.com/magazine/1999/09/06/the-dangerous-philosopher> (dostęp: 1.11.2021).

⁴ Polskie wydanie: Peter Singer i Jim Mason, *Etyka a to, co jemy*, przeł. Elżbieta de Lazari (Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2012).

Książka Singera składa się z dziewięciu rozdziałów i wstępu. Przynależność do serii Penguin Great Ideas niestety przesądziła również o tym, że poszczególne rozdziały to teksty już wcześniej opublikowane. Stworzenie spójnego zbioru tekstów rozproszonych, tak, aby był do nich wygodny dostęp, jest z pewnością bardzo wartościowe. Dodatkowo ich zestawienie to wartość dodana – zbiór wypowiedzi Singera z lat 1973–2020 pozwala na prześledzenie trajektorii Singerowskiej myśli od samego początku zainteresowania filozofa etyką relacji międzygatunkowych do momentu wydania omawianej książki. Taka jej kompozycja powoduje jednak, że nie zostaną spełnione żadne nadzieje wyrażone przeze mnie wcześniej. Nie znajdziemy w niej rozszerzonego wyjaśnienia stanowiska autora, nie zawiera ona także żadnych korekt dotychczasowych myśli. To po prostu przekrojowe zestawienie tekstów filozofa, pochodzących z przeróżnych źródeł, a związanych z etyką konsumpcji. Trudno jednak byłoby twierdzić, że tym, co je spaja, jest weganizm. Tytuł książki jest zatem mylący. Być może jego wybór można odczytywać jako gest podkreślenia roli weganizmu we współczesnych rozważaniach z zakresu etyki praktycznej, ale jeśli taka była intencja, z pewnością lepiej byłoby napisać książkę o weganizmie – aktualną, wyczerpującą i wnoszącą coś nowego.

Rozdział pierwszy to przedruk wstępu do pierwotnego wydania *Wyzwolenia zwierząt* z 1975 roku⁵. Pomimo rewizji w kolejnych wydaniach ta niezaprzeczalnie kluczowa książka Singera nie wyrażała nigdy klarownie postawy wegańskiej, tym bardziej nie wersja publikacji z połowy lat siedemdziesiątych XX wieku. Rozdział drugi ma wartość historyczną, wypełnia go przełomowa recenzja książki *Animals, Men and Morals*⁶, bardzo ważna w biografii Singera i historii ruchu prozwierzęcego. Gdyby nie pozytywny odbiór tej recenzji, zapewne nigdy nie powstałoby *Wyzwolenie zwierząt*. Kolejny rozdział jest poświęcony opisowi życia brojlerów w intensywnej hodowli, a także ich zabijania w rzeźni. Pochodzi ze wspomnianej już książki *The Ethics of What We Eat*. Co ciekawe, w *Why Vegan?* nie zmieściła się jej inna część – dotycząca bezpośrednio weganizmu. Czwarty rozdział to wspomnienie o tak zwanej Grupie Oksfordzkiej, której Singer był częścią na początku lat siedemdziesiątych XX wieku. Działalność tej grupy intelektualistów wrażliwych na krzywdę zwierząt nie tylko pomogła ukierunkować przekonania samego Singera, lecz także miała wpływ na kształtowanie się prozwierzęcego ruchu społecznego. Dość wspomnieć, że częścią Grupy Oksfordzkiej był również Richard Ryder, twórca pojęcia „szowinizm gatunkowy”. O stosunkowo luźnych związkach tej historii z weganizmem jako takim może jednak świadczyć fakt, że wymyślając swój neologizm w roku 1970, Ryder

⁵ Polscy czytelnicy mogą ów wstęp przeczytać w drugim polskim wydaniu książki – zob. Peter Singer, *Wyzwolenie zwierząt*, przedmowa Yuval Noah Harari, przeł. Anna Alichniewicz i Anna Szczęśna (Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2018).

⁶ Stanley Godlovitch, Rosalind Godlovitch and John Harris, eds., *Animals, Men, and Morals: An Enquiry into the Maltreatment of Non-Humans* (New York: Taplinger Publishing Company, 1971).

nie był nawet wegetarianinem. Dodatkowo, co znamienne, grupa była nazywana The Oxford Vegetarians, a nie The Oxford Vegans. Następny rozdział, jakkolwiek zawiera ciekawe uwagi dotyczące sprawczości osobistych wyborów konsumenckich i związanej z nimi odpowiedzialności, ma raczej – zgodnie zresztą z tytułem tego rozdziału: *The Vegetarian Philosophy* – charakter prowegetariański, choć i to piszę z pewnym wahaniem. Szósta część książki poświęcona jest rybom. Niestety i w niej znajdujemy – częstą zresztą w tekstach Singera – myśl, że zabijanie odczuwających zwierząt może być usprawiedliwione. „Musimy nauczyć się humanitarnego łapania i zabijania dzikich ryb” (loc. 854) – konkluduje autor, a myśl ta sprzeczna jest z ideą weganizmu. Siódmy rozdział: *The Case for Going Vegan*, jest jej z kolei najbliższy. Pierwotnie opublikowany w roku 2007 w czasopiśmie „Free Inquiry”, związanym z Council for Secular Humanism, został później umieszczony w książce Singera *Ethics in the Real World: 82 Brief Essays on Things That Matter*⁷. Niestety nawet ta część osłabiona jest wtrąceniem myśli o możliwości usprawiedliwienia zabijania czujących zwierząt i korzystania z ich mleka i jajek, jeśli zwierzęta te mają zapewnione dobre warunki życia. W przedostatnim rozdziale opisany jest potencjalnie pozytywny wpływ rozwoju produkcji mięsa z hodowli komórkowych na los zwierząt, a ostatni, pisany w kontekście pandemii koronawirusa, piętnuje tak zwane mokre targi w Chinach, gdzie zabijane są i sprzedawane do konsumpcji zwierzęta złapane w naturze.

Jedynym niepublikowanym dotąd fragmentem *Why Vegan?* jest wstęp. Dla tych, którzy śledzą publiczne wypowiedzi Singera, nie będzie on jednak w żaden sposób zaskakujący ani przełomowy. Ta część publikacji też niestety zawiera problematyczne fragmenty. W całej książce słowo *vegan* pojawia się zaledwie kilkanaście razy, z czego większość właśnie we wstępie. Nawet jednak gdy Singer w aktualnej wypowiedzi (wstęp pisany był w kwietniu 2020 roku) odnosi się bezpośrednio do kwestii weganizmu, robi to w rozczarowujący sposób. Stwierdza, że właściwie nie jest weganinem, ani nawet wegetarianinem, ponieważ okazjonalnie jada małże. W związku z brakiem badań niewątpliwie potwierdzających ich zdolność do odczuwania, status moralny małży wciąż jest jednak niepewny⁸. Nie wszyscy zgodzą się z tezą, że ich zjedanie odbiera status wegetarianina/weganina, ponieważ nie jest jasne, czy tego typu organizmy można skrzywdzić. Jeśli nie, to mają one *de facto* podobny status jak byty roślinne. Trzeba docenić szczerą deklarację filozofa, szkoda jednak, że w książce zapowiadającej się jako pozycja poświęcona weganizmowi, w jednym z wielu jej fragmentów wyjaśniających osobisty stosunek autora do tej idei i praktyki, zmuszeni jesteśmy czytać podobne tłumaczenia. Niestety zaraz po nich następują

⁷ Peter Singer, *Ethics in the Real World: 82 Brief Essays on Things That Matter* (New Jersey: Princeton University Press, 2016).

⁸ „Snails and bivalves: a discussion of indicators of sentience”, *Animal Ethics*, June 22, 2021, <https://www.animal-ethics.org/snails-and-bivalves-a-discussion-of-possible-edge-cases-for-sentience> (dostęp: 1.11.2021).

kolejne. Singer przypomina w nich, że od czasu do czasu je jajka pochodzące od kur z tak zwanego wolnego wybiegu. Nasuwa się pytanie: skoro sięga po nie jedynie okazjonalnie, po cóż w ogóle to robi? Nie przynosi mu to istotnych korzyści żywieniowych, a normalizuje korzystanie z produktów zwierzęcych. Filozof jest świadomy, że z hodowlą tak zwanych kur niosek łączy się problem masowego zabijania męskiego potomstwa w wylęgarniach jako beżużytecznego. Wie również o zabijaniu kur, których nieśność spada. Jak jednak stwierdza, woli pójść na – wedle jego oceny niewiele znaczący – kompromis i być raczej „elastycznym weganinem” (*a flexible vegan*). Aż się prosi o sproblematyzowanie wprowadzenia tego pojęcia i pogłębione wyjaśnienie specyficznego stanowiska tak zwanego fleksiweganizmu, nic takiego jednak nie znajdziemy w książce *Why Vegan?* Jest natomiast nieco złośliwa uwaga Singera, że jest on weganinem nie tyle zawsze, ile przeważnie, ponieważ „nie traktuje weganizmu jak religii” (loc. 61). Wyczytać w tym można sugestię, że niesięganie okazjonalnie po małe i kurze jajka jest wyrazem dogmatyzmu. Chyba należy pozostawić to bez komentarza.

Jestem świadomy, że prace Singera, jakkolwiek rzadko i stosunkowo powierzchownie podejmujące problematykę weganizmu, mogły jednak torować mu drogę, prowadzić ku niemu i ułatwiać jego przyjęcie. Pozytywnego oddziaływania myśli Singera na rozwój ruchu prozwierzęcego i rozważań etycznych o relacjach człowieka i innych zwierząt nie sposób przecenić. Recenzowaną tu książkę mimo wszystko trudno uznać za szczególnie wartościowy wkład we współczesne rozważania o weganizmie. Są one już dziś bardzo zaawansowane i zniuansowane, wszak od kilku lat mamy do czynienia nawet z rozwojem interdyscyplinarnego nurtu badawczego studiów nad weganizmem. *Why Vegan? Eating Ethically* nie stanowi niestety porywającej odpowiedzi na pytanie o uzasadnienie i konieczność weganizmu. Nie jest nawet próbą wyczerpującej i usystematyzowanej odpowiedzi na pytanie o zasadność fleksiweganizmu.

Bibliografia

- Godlovitch, Stanley, Rosalind Godlovitch and John Harris, eds. *Animals, Men, and Morals: An Enquiry into the Maltreatment of Non-Humans*. New York: Taplinger Publishing Company, 1971.
- Singer, Peter. *Ethics in the Real World: 82 Brief Essays on Things That Matter*. New Jersey: Princeton University Press, 2016.
- Singer, Peter. *Why Vegan? Eating Ethically*. New York–London: Liveright Publishing Corporation, 2020. Mobi.
- Singer, Peter. *Wyzwolenie zwierząt*. Przedmowa Yuval Noah Harari. Przeł. Anna Alichniewicz i Anna Szczęśna. Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2018.

Singer, Peter, i Jim Mason. *Etyka a to, co jemy*. Przeł. Elżbieta de Lazari. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2012.

„Snails and Bivalves: A Discussion of Indicators of Sentience”. *Animal Ethics*, June 22, 2021. <https://www.animal-ethics.org/snails-and-bivalves-a-discussion-of-possible-edge-cases-for-sentience> (dostęp: 1.11.2021).

Specter, Michael. „The Dangerous Philosopher”. *The New Yorker*, August 29 (1999). <https://www.newyorker.com/magazine/1999/09/06/the-dangerous-philosopher> (dostęp: 1.11.2021).

Dariusz Gzyra – filozof, publicysta, działacz społeczny. Po wydaniu książki *Dziękuję za świńskie oczy. Jak krzywdzimy zwierzęta* (Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2018) zgłoszony do nagrody Paszporty „Polityki”. Członek Polskiego Towarzystwa Etycznego oraz Laboratorium Animal Studies – Trzecia Kultura przy Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Autor kilkudziesięciu artykułów naukowych. Wykładowca na wydziale Artes Liberales Uniwersytetu Warszawskiego na kierunku antropozoologia. Członek kadry dydaktycznej interdyscyplinarnych studiów podyplomowych prawa zwierząt na Uniwersytecie Humanistycznospołecznym SWPS. Redaktor działu *Etyka praw zwierząt* czasopisma „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies”. Zainteresowania: relacje człowieka i innych zwierząt w świetle współczesnych koncepcji etycznych i politycznych, studia nad weganizmem.

Dariusz Gzyra – philosopher, publicist, and social activist. His book *Dziękuję za świńskie oczy. Jak krzywdzimy zwierzęta* [Thank You for the Pig's Eyes. How We Harm Animals] (Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2018) was shortlisted for the *Polityka's* Passport award. Member of the Polish Ethical Society and the Laboratory of Animal Studies – Third Culture at the Faculty of Humanities of the University of Silesia in Katowice. Author of several dozen scientific articles. Lecturer at the Faculty of Artes Liberales of the University of Warsaw in the field of anthrozoology. Member of the teaching staff of interdisciplinary postgraduate studies in animal law at the SWPS University of Social Sciences and Humanities. Editor of the Ethics of Animal Rights section of the journal *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*. His interests include relations between man and other animals in the light of contemporary ethical and political concepts and veganism studies.